

Somodiné Dobó Katalin:

Krisztológiai dogmák ábrázolása a ravennai mozaikokon

Ravenna az ariánus gótok alatt¹

Ravenna Itália egyik legrégebbi városa, az etruszok alapították, jelentősége akkor nőtt meg, amikor Augustus császár a város közelében fekvő Classis kikötőjét a birodalom második legfontosabb hadikikötőjévé, az adriai hajóraj bázisává tette. A kikötőváros temetőjében i. sz. 2. századra datálható keresztény feliratok tanúsítják a kereszténység jelenlétéről, város mártírja és védőszentje Szent Apollonarius püspök, aki Antiochiából érkezett a 2. században.

A város virágkorát akkor élte, mikor Honorius császár 402-ben a Nyugatrómai Birodalom székhelyét Milánóból ide tette át. A nyugat-római birodalom fővárosa maradt a kelet-római császár felsőbbségét többé-kevésbé elismerő germán államok székhelyeként is. Itt álltak a germán Odoaker (476-493), majd a keleti gót királyságot létrehozó Nagy Theodorik (493-526) palotái is. 540-től a bizánciak a Belizár vezette hadjáratban újraegyesítették keleti birodalmukat az itáliai területekkel, így Ravenna ettől a longobárd hódításig, 751-ig a bizánci exarchátus központja lett.

A gótok voltak a népvándorlási hullám idején az egyik legerősebb politikai tényező Rómával szemben, térítőjük, Ulfilas (Wulfila) ariánus nézeteket valló püspök volt. A barbárok viszonylag hamar², a niceai zsinatot követően az ariánus eszmék mellett kötelezték el magukat. Rajtuk keresztül később a többi germán nép is a kereszténység eme sajátos formájával ismerkedett meg, a vizigótokon és az osztrogótokon kívül a burgundok, a vandálok, a langobardok és a szvévek is az arianizmust vallották.³

Kérdés, hogy a barbároknak ugyanolyan fontos volt-e a vallás, mint a rómaiaknak, illetve arianizmusuk tudatos elhatárolódást jelentett-e számukra? A források azt sugallják, hogy igen, az elkülönülés egyik megnyilvánulásának tekintették vallásukat, ugyanúgy, ahogy sajátos öltözetüket, hosszú hajukat és szakállukat.

Sok elmélet született azzal kapcsolatban, hogy az ortodoxia helyett miért az arianizmust választották a vizigótok. A források szerint Valens császár személyes szerepe meghatározó volt ebben a kérdésben. Horváth Emőke, aki sokat foglalkozott a témával, feltételezi, hogy a fontos vizigót politikai személyek nem voltak tisztában a szentháromságtannal, de pozitívan befolyásolta a

1 *Ravenna. mosaiques art histoire, archéologie, monuments, musées*, (red AUGUSTO M.)Ravenna, 1992

2 HORVÁTH E. *Az arianizmus és a barbár államalakulatok*, Károli Gáspár University, Budapest, 2019

3 THOMSON E.A., *The Visigoths in the Time of Ulfila*. Oxford, 1966. *Bev.XVII.*; 93.

döntésüket, hogy Valens császár szintén ezt a hitet vallotta, ami politikai támogatást biztosított számukra. Horváth Emőke szerint az is az arianizmus mellett szólt a gótok szemében, hogy nem volt centralizált egyháza, inkább a helyi közösségekre épül, a vallásgyakorlásban pedig a köznyelvet használta. Ez a strukturálatlanabb egyház könnyebben és gyorsabban kiépíthető és a germán hagyományoknak is megfelelőbb volt, mint a bizánci ortodox egyház szervezete.

A gótoknak szükségük volt a rómaiak szakértelmére, az adminisztratív ügyekben való jártasságukra. Vegyük figyelembe, hogy ebben az időszakban a püspököknek kiemelt szerepük volt a városi közigazgatásban, mert a barbár inváziók következtében szétzilált római arisztokrácia adminisztratív szerepét nekik kellett betölteniük. A spirituális élet mellett konkrét, napi döntéseket igénylő világi feladatokat is meg kellett oldaniuk. A gót megszállás után is az ortodox püspökök intézték a városok adminisztratív irányítását. Nyilvánvaló, hogy a két etnikum nyugodt egymás mellett éléséhez, a város korábbi életének fenntartásához az ortodoxokkal (természetesen itt nem görögkeleti vallású, hanem a niceai dogmához hű keresztényt értjük) szemben a vallási toleranciának kellett érvényesülnie.

A továbbiakban végigveszem az arianizmus fő tételeit, és bemutatom, hogyan mutatkozik meg hatásuk a ravennai mozaikokon:

Arianizmus fő tételei:

1. Isten színe látása lehetetlen

Az arianizmus Áriusz (Ἄρειος 256–336) által alapított krisztológiai eretnokség és teológiai iskola⁴, amely szerint a Fiú nem egylényegű az Atyával. Történetileg ma már nehéz kimutatni, hogy mi volt Arius saját tanítása, mert írásaiból csak töredékek maradtak meg. Arius szerint az egyetlen örök létező az Isten, aki nem lett sem teremtés, sem nemzés által (ἀγέννητος) az Atya. Ő az idők előtt, világ teremtése céljából létrehozta a Fiút, a Logoszt. A Fiú nem egyszerűen a teremtmények egyike, hanem Ő a legelső teremtmény. A Fiú nem az Atya isteni lényegéből való, ezért nem egylényegű, nem ὁμοούσιος vele. A Logoszt csak annyiban lehet Istennek mondani, amennyiben részesedik az isteni lényegből, nem lehet azonos az Atya bölcsességével és szavával, amelyről az Ószövetség beszél.

Amikor Áriusz tanítását hirdetni kezdte, fő hitbéli pontjai a következők voltak:⁵

4 Magyar katolikus lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993.

5 SZÓKRATÉSZ, *Historia Ecclesiastica* (Ókeresztény Írók, 9.) (ford.: BAÁN I.) Budapest, 1984.

„Az Isten sokkal fönségesebb, semhogy a világot közvetlenül alkotta volna és vele közvetlen érintkezésben állhatna; másrészt meg az Isten közvetlen színe látását maga a teremtés sem viselheti el. Ha tehát az Isten e világot alkotta, szüksége volt egy közvetítő lényre, mintegy eszközre vagy segítőre a „teremtésnél”, és ez a közvetítő lény az ige vagyis a Fiú (Jézus), kinek lényege ennél fogva nem egyenlő az Atyával, hanem attól egészen különböző, mert máskülönben Ő sem hozhatta volna létre a világot.”

1. ábra A San Apollinare di Classe apszisa (Stefano Saugatti felvétele)

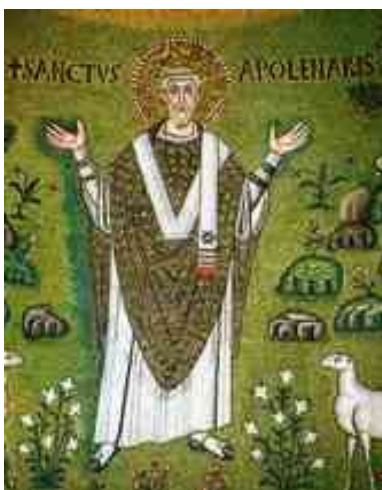
San Apollinare di Classe apszisán a mozaikon az Úr színeváltozásának (Metamorphosis) jelenetét láthatjuk, az ariánus elveknek megfelelően ábrázolva. Azt, hogy tulajdonképpen miről van szó, a dicsfénytől balra térdelő Mózes és jobbra Illés feliratokkal ellátott ábrázolása mutatja. A körülöttük levő mennyet a bizánci művészetben megszokott módon kék és rózsaszín felhőkkel fejezték ki. Krisztus tanítványai is szerepelnek a gyönyörű zöld fűvön legelő bárányokként. Az Istenjelenés bal oldalán Péter kosa, a jobb oldalán a fehér gyapjas juhként ábrázolt András és János apostolok adják meg neki a hódolatot.

2. ábra Krisztust kereszt képében ábrázolják az Úr színeváltozásának jelenetében

Jézus az ariánus elveknek megfelelően természetesen nem mint ember jelenik meg, csak mint szimbólum: óriási drágakövekkel díszített arany keresztként.⁶ A kereszt mögött a megnyílt végtelenség, az úr, a Kozmosz van, rajta 99 aranyfényű csillaggal.

A jelenés felett egy kinyúló égi kezet látunk, ez az Atya jele, de mivel Áriusz gondolatmenetébe nem illik bele, valószínű, hogy későbbi ortodox kiegészítés. Szent Apollinarius püspök a középén áll, ősz szakállal, stólával a vállán, dalmatikáján a sok méhecske az első ravennai püspök ékesszólására utal.

3. ábra Szent Apollinarius püspök ábrázolása

A jelenés körül az isten által teremtett, még meg nem rontott világ: fák, bokrok, virágok és madarak a smaragd zöld füben. Az arányosan elhelyezett sziklák a teremtés isteni rendjére utalnak. A 12 hófehér bárány azokat a híveket jelképezik, amelyek az örök életre jutottak. 5 bárány nyíratlan, hosszú szőrű, 7 bárány megnyírt – ennek a találynak a megfejtésére a helyi népi legenda azt találta ki, hogy ők a meggyónt, illetve gyónás nélkül meghalt keresztények.

⁶ Krisztus ilyen ábrázolása a nagy Konstantin által épített Szent Sír templomban Egeria zarándokló által leírt a Golgotán álló drágakövekkel kirakott arany keresztet idézi.

4. ábra *Flóra és fauna a San Apollinare di Classe mozaikján*

2. Krisztus preegzisztenciája

Az ószövetségi zsidó gondolatvilágban a Messiás áll a jövődölések középpontjában, de nincs szó arról, hogy a Messiás már földi élete előtt is személyes léttel rendelkezne. Pálnál és Jánosnál fordulat áll be a teológiai gondolkodásban: a felemelkedő krisztológiát, amelyben az ember Krisztust Isten saját fiának fogadta, felmagasztalta és megdicsőítette, leszálló krisztológia váltja fel, amelyben az Istennek a teremtés előtt is már létező, örök Fia száll le, aki nem ember, de elválaszthatatlanul összekapcsolódik az ember názáreti Jézussal minden ember üdvösségére.

5. ábra *Keresztelési jelenet az ariánus keresztelőkápolna kupoláján*

Az ariánus keresztelőkápolna kupoláján a Krisztus alakban mintha hangsúlyozni igyekeznének Jézus emberi vonásait, teljesen mezítelenül ábrázolják, nem túl előnyös testalkatú fiatal fiúként. Összevetve a két oldalán megjelenő férfias Keresztelővel és az atletikus testű pogány folyamistennel adódik a tanulság - ez az ifjú nem lehet azonos az örökkévaló Istennel. Valószínűleg

az ariánus püspök megrendelésére ábrázolták így: ariánus elképzelés szerint Krisztus csak a keresztes pillanatában kapja meg a Szentlelket.

"Jézus tehát nem önmagától Isten⁷, hanem az Istenre nézvést az... így a szabad akaratának helyes használata által (és engedelmissége által) oly tökéletességre emelkedett, hogy az Isten őt Fiául fogadta, Istenné lett, és most joggal Istenként imádtatik." – ez lehetett Áriusz tanítása.⁸ A kereszténység, a maga történeti útján ebben a vonatkozásban végül János evangéliumának sokkal metafizikusabb tartalmát fogadta el, tagadva Jézus és az Atyaisten Áriusz féle szétválasztását: „Én és az Atya egy vagyunk.”⁹

6. ábra Jézus megkeresztelése Neon keresztelőkápolnijában
- az ortodox bizánci előírásoknak megfelelően ábrázolva

3. Krisztus parúziája¹⁰

Jézus, aki valaha szolgálai alakban a földön járt, most felmagasztosultan az Atya jobbán ül, de egykor majd eljön hatalomban és dicsőségben, hogy művét teljessé tegye. Szabadítóként jön el: a hívőket az üdvösségre vezeti, *"vele együtt ti is megjelentek dicsőségesen"*, *"mert mindnyájunknak leplezetlenül kell odaállnunk Krisztus ítélőszéke elé, hogy mindenki megkapja azt, amit érdemel..."*¹¹

7 Jn 5,26

8 SZÓKRATÉSZ, *Historia Ecclesiastica* (Ókeresztény Írók, 9.)(ford.: BAÁN I.) Budapest, 1984.

9 Jn 10,30

10 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files>. 21 old

11 Kol 3,4; 2 Kor 5,10

7. ábra *Krisztus ítélete a bárányok és kecskék között a San Apollinare Nuovo templomban
az ariánus elveknek megfelelő ábrázolás*

Az Újszövetség sokféleképpen fejezi ki, hogy a felmagasztalt Jézus véglegesen egy az Atyával, feltámadt testével együtt. A megtestesülés nem átmeneti kalandja volt a preegzisztens Fiúnak, hanem maradandó jelentősége van: Isten örökre magánál akarja tartani az embert. A felmagasztalással Jézus embersége is véglegesen belép Isten dicsőségébe, amelyben az Örök Fiú öröktől részesedett.¹²

8. ábra *Krisztus második eljövételének ábrázolása a San Apollinare Nuovo templomban
- megfelelt a bizánci ortodoxiának*

12 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online https://www.sapientia.hu/hu/system/files/106_01d

A mozaikot az ariánus időszakban készítették: Krisztus lant alakú bizánci trónon ül, bíbor tunikában és tógában, jobb kezével megáldja a híveket. Bal kezében jogart tart, az uralkodás jelképét, de több művészettörténész szerint ez utólagos belejavítás, könyvet kellene tartania a bizánci ikonelőírások szerint. Az ábrázolás teljesen ortodoxnak bizonyult, mert amikor 560-ban a templomot az ortodoxok megszerzik, a trónoló Krisztus ezen ábrázolását nem semmisítik meg.

4. Isten nem szenvedhet¹³

Áriusz tanainak rejtett monofizitizmusának az volt a fontos, hogy az Atyaisten eredetnélküliségét, öröklését hangsúlyozzák: ez kizárta mind a keletkezést, mind a születést. Áriusz szerint Isten kezdetben egészen egyedül volt, nem volt sem Ige, sem Bölcsesség, csak „később”, a teremtéshez hozta létre, abból a célból, hogy a teremtést elvégezze, az Igét, a Bölcsességet fiává fogadja, s ezáltal maga Atyává lesz. Áriusz a görög logosz-szarx sémára épít: a teremtett isteni Logosz-Fiú egy lélektelen emberi testet ölt magára. Ha a Logosz emberi érzelmek, szenvedés szubjektumává válhat akkor - Áriusz szerint - nem lehet isteni lényegű. Ha a Fiú testben születésétől alá van vetve a növekedésnek, az éhségnek, a szomjúságnak, a fáradtságnak, és nem ismeri a végítélet napját sem, hogyan lehetne isten? Maga a szenvedés a keresztúton és a kereszten - mindennek a betetőzése, mindez Áriusz szerint összeegyeztethetetlen az isteni természettel.

9. ábra *Krisztus elhívja tanítványait – fiatal szakálltalan Jézus*

a San Apollinare Nuovo ariánus mozaikján

10. ábra *Krisztus Pilátus előtt – idős, fáradt, szakállas Jézus*

a San Apollinare Nuovo ariánus mozaikján

A San Apollinare Nuovo templomot eredetileg Theodorik király építtette 500 körül palotájához csatlakozó házi templomaként, Krisztus Megváltónknak címezve. Az ikonográfiai program Jézus életét bemutató mozaiksort az ariánus előírásoknak megfelelően készítették el. Krisztus szenvedéseit: megostorozását, kicsúfolását, kereszthalálát egyáltalán nem ábrázolták - ezek a szégyenteljes mozzanatok nem fértek össze az ariánus felfogással.

11. ábra *Krisztus kereszthordozása a San Apollinare Nuovo ariánus mozaikján*

– Simon viszi a keresztet, Jézus elegánsan aranycsíkos bíbor köpenyében vonul

a főpap és Pilátus kíséretében

A San Apollinare Nuovo ariánus mozaikjain megjelenítették Jézus életútjában éveinek elmúlását, kezdetben szakálltalan ifjúként, a végén fáradt javakorabeliként ábrázolták. Teológiai célja ennek az volt, hogy hangsúlyozzák Krisztus ember voltát.

5. Démoni hatalmak legyőzése¹⁴

Az ókori kereszténység Jézus halálához és feltámadásához köti Jézus démoni hatalmak feletti győzelmét. A legrégebbi palesztin Jézus-hagyomány azonban már földi működésében is ezt látja végbemenni, erre utalnak egyes logionok: „Így válaszolt nekik: „Láttam a sátánt: mint a villám, úgy bukott le az égből. Hatalmat adtam nektek, hogy kígyókon és skorpiókon járjatok, hogy minden ellenséges erőn úrrá legyetek. Nem fog ártani nektek semmi.”¹⁵ Isten országának kezdetével a démonok visszavonulásra kényszerülnek, hatalmuk megtörik, a világ már nem az isteni és démoni hatalmak egymás közötti csatáinak csatatere, hanem Isten teremtése, amelyet megvilágít Isten eljövendő uralmának fénye.

12. ábra A győzelmes Krisztus ábrázolása a San Andreas érseki kápolna nartexében

A „Krisztus legyőzte a gonoszt” mondanivalóját az ariánusok a győzelmes, kobrán és oroszlánon taposó Krisztus alakjával ábrázolták. A mozaikon Jézus a keresztet vagányul átveti a vállain. A bizánci ortodox ábrázolás szerint Krisztus győzelmét a pokol kapuin taposó, Ádámot és Évet a pokolból kisegítő Megváltóval fejezik ki.

6. Az ember Krisztus és az isteni Logosz kapcsolata

Áriusz fő tanítása, amely mint egy dióhéjban összefoglalja eretnek krisztológiáját:¹⁶

14 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/97> old

15 Lk 10,18-19

16 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/26> old

"az Isten fia (az Ige) nincsen öröktől fogva, nem ugyanazon lényegű az Atyával, hanem az Isten elsőszülöttje, az Atya mindenható akarata által a semmiből jött létre; az első és legnemesebb valóság, mely által aztán a világ teremtett;...Ő Isten és a világ között létező középvaló (közvetítő személy), idővel az ember Jézussal eggyé vált, illetve Ő maga lett Jézus Krisztus."

13. ábra A Kereszt imádása az ariánus keresztelőkápolna mozaikján

E tanok krisztológiai következménye, hogy Áriusz kétféle Logoszt különböztet meg.¹⁷ Az egyik a valódi Isten oszthatatlan lényéhez tartozik. Vele nem azonos a másik, az „úgynevezett” Logosz, a Fiú, a Bölcsesség, aki az időben teremtett világhoz tartozik. Ez nem egylényegű az Atyával, hanem eltérő lényegű, időben keletkezett (Áriusz szóhasználatával: „volt idő, amikor nem volt”, „mielőtt született, nem volt”). Ez a másodlagos Logosz változó, szabad akarattal rendelkezik, bár mindig az Atya mellett dönt. Erkölcsi hűségét az Atya előre látta, és ezért kegyelmével a fogadott Fiú méltóságát ajándékozta neki. A szubordinacionista Logosz-teológia itt erkölcsi adopcianizmussal párosul.

17 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/>

14. ábra *Trónok és oltárok a bizánci angyal rendeknek megfelelően az ortodox keresztelőkápolna mozaikján*

IV.-V. században újra jelentkezik a kérdés: ha Krisztus valóban Isten, hogyan lehet ember is? Lehet-e mindkettő egyszerre? Vita az Isten(fia) és ember egységéről Krisztusban a khalkedóni dogmát készítette elő.¹⁸ A viták során letisztultan megfogalmazódik az alapkérdés: hogyan állhat fenn Jézus Krisztusban Isten és ember egysége? A válasz annál fontosabb, mert az embernek Isten által történő megváltása csak ebben az egységben képzelhető el. Az ariánus vitákban ismételten fölvetődik a kérdés: Logosz-test vagy Logosz-ember modelljében képzelhető-e el Isten és ember egysége.

7. Az ortodoxia győzelme: a Betlehemben született Kisjézus imádása

Az arianizmus hatása – legalábbis földrajzi kiterjedtségében és politikai következményeiben – felért a reformációéval.¹⁹ A kihívásra az egyház egyetemes zsinatokkal válaszol. A császárok hívják össze, attól félve, hogy a vallási viták szétdúlják a Birodalom egységét. A résztvevőkből csak kevés a latin, a püspökök mellett presbiterek és diakónusok, sőt laikusok is képviselve voltak

Az arianizmus szótériológiai következménye abban foglalható össze, hogy ha ilyen végtelen különbség van Isten és a világhoz rendelt Logosz között, akkor Isten megismerhetetlen, a Fiú nem tudhatja őt kinyilatkoztatni. A Logosz tehát nem hozhat valódi kinyilatkoztatást és üdvösséget. Ha Jézusban nem magával Istennel találkozunk, nem is léphetünk tehát vele közösségre. Az egyháznak a keresztény hit alapvető kérdésében kell állást foglalnia: Isten Krisztusban „megváltotta-e a világot”?²⁰

18 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/56> old

19 Magyar katolikus lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993.

20 LUKACS L. *Dogmatika, krisztológia* online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/53> old

A Khalkédóni zsinat (451) definíciója:²¹

„Meg kell vallani egy és ugyanazt a Fiút, Jézus Krisztust,
aki ugyanaz tökéletes istenségben és tökéletes emberségben,
igazi Isten és ugyanúgy igazi ember,
szellemi lélekkel és testtel egylényegű az Atyával istensége szerint és egylényegű velünk embersége szerint,

„mindenben azonos velünk, a bűnt kivéve”;

Öröktől fogva az Atyától született istensége szerint

és ugyanő az utolsó időkben a mi üdvösségünk miatt született Máriától, a Szűztől és Isten anyától embersége szerint”

15. ábra Mágusok imádása Isten Fiának, az Atyától egyszülöttként születettnek,
igaz Istennek az igaz Istentől, született, nem teremtett (gennéthenta ú poiéthenta) lénynek

21 LUKACS L. Dogmatika, krisztológia online <https://www.sapientia.hu/hu/system/files/>

16. ábra *Theodora császárnő ünnepélyes ábrázolásán a három királyok imádásának*

ortodox jelenetét viseli császári bíbor köntösének szélén

(Petar Milosevic felvétele és számítógépes feldolgozása)

Összefoglalás

Remélem, hogy rövid tanulmányommal elértem azt a célokat, hogy képszerűen és könnyen érthető formában mutassam be a kétféle: az eretnek ariánus és a hithű bizánci krisztológia eltéréseit a korabeli ábrázolásokon. Fel szerettem volna hívni a figyelmet arra, hogy érzékenyen kell őriznünk római katolikus tanításunk teljességét, mert a felületes szemlélőnek kicsinynek látszó teológiai elhajlás is alapjaiban rengetheti meg a keresztény teológiánk hosszú idő alatt felépített és gondosan megőrzött építményét.